УДК 811.161.2+811.161.1+811.111]'373

Моштак О.В.

ЕМОЦІЙНИЙ ТА ЕКСПРЕСИВНИЙ АСПЕКТИ ЗМІСТУ ПЕЙОРАТИВНОЇ ОДИНИЦІ

У статті визначаються мовні ресурси актуалізації емоційно-експресивного змісту пейоративних одиниць, з'ясовуються чинники виникнення емоційного навантаження лексеми та кореляція емоційних відношень з певними поняттями. Функціонування пейоративної лексики в мові інтерпретується як механізм вербалізації емоцій у мові та мовленні. У статті проаналізовано взаємозв'язок понять "емоційний" та "експресивний", а також неоднозначність думок лінгвістів щодо функціонування даних аспектів пейоративного значення слова. Залежність функціонування емоційно-оцінної лексики визначається екстралінгвістичними чинниками, зокрема, менталітетом нації, її культурою, моральними нормами, політикою тощо.

Ключові слова: *пейоративна лексика, емоційність, експресивність, емоційно-оцінна лексика, ментальність, національно-мовна картина світу.*

На сучасному етапі розвитку мови, коли її носії володіють величезним багажем мовних засобів, особливу увагу привертають засоби, які дозволяють не лише передати ту чи іншу думку, але й відобразити її найкращим способом, тобто розв'язати комунікативні завдання із максимальним ефектом впливу на адресата мовлення. Серед мовних одиниць, які дозволяють підсилити впливові функції мовлення, важливе місце посідають пейоративні одиниці.

Пейоративна лексика функціонує у національно-мовній картині світу як така, що надає слову конотативно забарвленого значення із емоційно-оцінним негативним або несхвально-зневажливим відтінком. Аксіологічний компонент негативного ставлення, іронії пов'язується в українській, російській та англійській мовах з відтінком перебільшення, згрубілості, несхвалення, семантикою великих розмірів.

Актуальність дослідження визначається багатовимірним функціонуванням пейоративної лексики, у зв'язку з чим постає необхідність лінгвістичного осмислення проблеми мовної репрезентації емоційно-експресивного значення пейоративних одиниць.

Об'єктом дослідження виступає емоційно-експресивне оцінне навантаження пейоративних лексичних одиниць.

Предмет дослідження складають семантика і прагматика пейоративних предикатів, яка реалізується на текстовому рівні.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні мовних ресурсів актуалізації емоційно-експресивного змісту пейоративних лексем.

Психічна діяльність людини, як відомо, поєднує в собі інтелектуальний, емоційний та вольовий компоненти. Емоції являють собою психічні реакції індивіда, а під емоційністю у психології розуміють увесь діапазон емоційних переживань людини. Однак специфіка лінгвістичного аналізу емоційності полягає у розгляді засобів та механізмів вербалізації емоцій у мові та мовленні. Природа виникнення емоцій людини складна та досі не досліджена повністю, не дивлячись на численні напрацювання з теми (з психології – О.Н. Леонтьев, П.В. Симонов, Б.І. Додонов; з лінгвістики – Н.Д. Арутюнова, О.М. Галкіна-Федорук, В.І. Шаховський, В.І. Говердовський та ін.).

Емоції, як відомо, виникають на підсвідомому рівні та передують свідомості. Проте згодом емоції отримують логічну основу і таким чином фіксуються в мові, закріплюючи кореляцію певних емоційних відношень з певними поняттями відповідно до загальноприйнятих норм. Отже, якщо емоційне слово, яке виражає ментальний зміст емоції, співвідноситься з певною ознакою референта (предмета дійсності) і пов'язане у свідомості і системі із сигніфікатом (поняттям), то в такому випадку емоція, буз сумніву, входить в семантичну структуру цього слова.

На користь визнання емоційних елементів частиною лексичного значення свідчить і той факт, що вони являють собою певну величину, яка має конкретну семантичну інтерпретацію (іронічно, фамільярно, принизливо, зневажливо, жартівливо і т.д.) і можуть бути об'єктивовані через словникову дефініцію чи помітку.

Конотативне значення пейоративних одиниць В.І. Говердовський визначає як розв'язність та помітну фамільярність, які проявляються на фоні літературного розмовного мовлення. Звісно, кожному стилю притаманні свої експресивні особливості. Так, зрозуміло, що в науковому стилі немає місця емоційно забарвленій лексиці, а от в художньому така лексика є однією з найхарактерніших ознак стилю. Автор намагається провести чіткі умовні грані між пейоративним та іншими шарами лексики, надаючи вирішальну роль в емоційному впливі на слухача пейо-

© Моштак О.В.

ративно-конотованим афіксам [7, 64]. У більшості випадків саме емоційна характеристика слова і експресивні особливості визначають його стилістичне вживання.

На думку Н.Д. Арутюнової, емоції мають під собою "когнітивну основу: вони ґрунтуються на знаннях чи передбаченнях. Когнітивний компонент у них первинний стосовно емотивного" [2, 112].

Емоційний аспект у мовленнєвих ситуаціях трансформується у різні думки, що передають ставлення мовця до об'єкта мовлення. Емоційно-оцінне ставлення мовця до об'єкта мовлення є одним із змістовних компонентів конотації, яка також має властивість доповнювати раціональну оцінку, що входить до змісту мовленнєвих одиниць оцінного характеру (В.М. Телія [12, 53], Т.В. Пастушенко [10], О.В. Александрова [1], Ю.М. Скребньов [11]).

Той факт, що, що емоції трансформуються в мовленнєву експресію, а експресивні характеристики мовлення відображаються системою мови, підтверджує В.І. Говердовський. На його думку, емоційна експресія характерна для розмовної лексики, тому в словниках зафіксовано помітки "іронічне", "зневажливе", "презирливе", "табу", "розмовне". Для слів функціональних стилів характерні помітки "жаргонне", "високе" тощо [7, 62].

У лінгвістиці у багатьох авторів немає чіткого розмежування між поняттями "емоційний" і "експресивний". Так, практично не диференціюють ці поняття Г.О. Винокур, В.В. Виноградов, В.А. Звегінцев. За строге розмежування цих термінів, виходячи з функціональних ознак відповідних мовних засобів, виступає О.М. Галкіна-Федорук. Оскільки емоціональні засоби служать для вираження почуттів, а експресивні – для посилення виразності та зображальності, дослідниця вважає, що вираження емоцій у мові завжди експресивне, але експресія не завжди емоційна [6, 107-124]. Розрізнення понять емоційного та експресивного забарвлення лексем дослідниця проводить на синтаксичному рівні.

Підтримує цю ж думку і дослідниця О.С. Ахманова, яка вказує на здатність слів набувати експресивно-емоційного відтінку в значенні, що характеризує дані слова з точки зору їх приналежності до певної стилістичної категорії [3, 36].

Питання семантичної структури слова знаходиться у полі зору багатьох дослідників. Зокрема, В.В. Виноградов наголошує, що значення слова визначається не лише відповідністю його тому поняттю, яке виражається за допомогою цього слова, воно залежить від контексту його вживання, від конкретного лексичного зв'язку його з іншими словами, від експресивного та стилістичного забарвлення слова [4, 165].

Поняття експресивності вперше почало досліджуватися в стилістиці, при цьому "експресія" у широкому значенні розглядалася як забарвлення мовної одиниці. Зокрема, Т.Г. Винокур, розглядаючи експресію як стилістичну категорію, пропонує терміну "експресія" надавати узагальнюючого відносно функціональності та емоційності змісту [5, 65].

У низці інших робіт дослідники виділяють нерівнозначну за своєю природою семантичну і стилістичну експресивність [9, 15].

Проте очевидним є той факт, що семантична категорія експресивності пов'язана з експресивною функцією мови, яка має певну систему засобів на різних рівнях мови і служить для реального її втілення в мовлення [9], а стилістична експресивність – явище мовленнєве, яке свідомо формується автором за допомогою системи експресивних мовних засобів і стилістичних прийомів [15]. Відповідно термін "експресія" стосується усіх стилістично виражальних засобів, коли мова йде про мовну діяльність. Стилістичне значення, будучи ядром стилістичного змісту, є семантичним уточненням експресії, тобто експресія завжди супроводжує емоційні та оціночні висловлювання. Явище експресивності хоч і можна розглядати як таке, що потенційно закладене вже в самій системі мови, однак головним чином воно виявляється у мовленнєвій сфері.

Мовознавець В.М. Русанівський визначає експресивність як властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Дослідник зазначає, що категорія експресивності як семантично-стилістична категорія виявляє зв'язок з емоційністю, логічною оцінністю, стилістичним значенням, але не є тотожною цим поняттям [14, 170]. Це пояснюється таким чином, що емоційне в мові завжди є експресивним, але не завжди експресивне явище належить до емоційних. Експресивність співвідноситься зі стилістичною маркованістю мовних одиниць; нейтральні стилістичні засоби мови виступають у функції експресивних, якщо цьому сприяють позамовні, ситуативні, контекстуальні умови. В основі експресивності мовних одиниць лежать соціо-, психолінгвістичні та власне мовні критерії оцінки виражальних засобів. Експресивна лексика пов'язана з конкретною оцінною семантикою, яку вносять у закінчення слова суфікси пестливості, згрубілості, зневаги, фамільярності тощо.

Емоційно-оцінна лексика характеризує ціннісний світ будь-якої національної культури, яка має свій історично сформований характер, образ, притаманний тільки цій культурі; цей світ є цілісним і органічним та існує як об'єктивна реальність. Такого типу лексика знаходиться у тіс-

ному взаємозв'язку з ментальністю, оскільки ментальність відображає звички, колективні стереотипи, шаблони, ціннісні орієнтації та вподобання. Водночас ментальність визначає характер мовної картини світу. Ціннісна картина світу, яка об'єктивно виокремлюється в мовній картині світу, містить систему моральних цінностей, етичних норм і правил поведінки.

Ціннісна картина світу, яка втілена у формі пейоративних одиниць мови, створюється у вигляді взаємопов'язаних оцінних суджень, що співвідносяться з різними сторонами життя людини, із загальноприйнятими судженнями раціонального мислення, типовими фольклорними та відомими літературними сюжетами [8].

У системі, релевантній темі дослідження, особливе місце займають цінності найбільш фундаментального характеру – культура, історія, моральність, реалізація яких у мовній діяльності індивіда демонструє його причетність до ціннісної картини світу.

Функціонування пейоративної лексики є результатом підсилення, виділення елементів висловлювання, що відображається на здатності мови здійснювати інформаційно-прагматичний вплив на слухачів. Глибоке проникнення емоційності у всі сфери життя і пізнавальної діяльності людини пояснюється тим, що свідомість людини здатна не лише об'єктивно відтворювати дійсність, але й привносити у відображувані образи суб'єктивно-емоційне навантаження. Людина не лише пізнає навколишній світ і відображає складене уявлення про об'єктивний світ за допомогою відповідної знакової системи у процесі комунікації, але й емоційно реагує на нього, тобто оцінює.

Таким чином, лексичний склад будь-якої мови безпосередньо відображає ті зміни, що відбуваються у суспільстві. Емоційна концептуалізація дійсності має пряме відношення до національного світосприйняття, яке залишає свій відбиток на національному характері та національному темпераменті.

Список використаних джерел

1. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса на материалах английского языка / О.В. Александрова. – М.: Высшая школа, 1984. – 211с.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
3. Ахманова О.С. О стилистической дифференциации слов / О.С. Ахманова // Сборник статей по языкознанию. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 24–39.
4. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
5. Винокур Т.Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т.Г. Винокур. – М.: Наука, 1980. – 238 с.
6. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е.М. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 103–124.
7. Говердовский В.И. Коннотемная структура слова / В.И. Говердовский. – Х.: Вища школа, 1989. – 95 с.
8. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
9. Лукьянова Н.А. О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность / Н.А. Лукьянова // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Вып. V / Отв. ред. К.А. Тимофеев. – Новосибирск: Новосибир. гос. ун-т, 1976. – С. 3–21.
10. Пастушенко Т.В. Цветовая коннотация как форма языковой интерпретации мира / Т.В. Пастушенко // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Харків: Константа. – 2000. – №500. – С.79–84.
11. Скребнев Ю.М. Очерк теории стилистики / Ю.М. Скребнев. – Горький, 1975. – 174 с.
12. Телия В.Н. Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1981. – 269 с.
13. Телия В.Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация / В.Н. Телия, Т.А. Графова, А.М. Шахнарович // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М. : Наука, 1991. – С. 5–36.
14. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін.; НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Інститут української мови]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
15. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе язика / В.И. Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 192с.
16. Шейгал Е.И. О соотношении категорий интенсивности и экспрессивности / Е.И. Шейгал // Экспрессивность на разных уровнях языка : Межвуз. сборник науч. тр. – Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т, 1984. – С. 60–65.

Summary. *In the article the linguistic resources of actualization of the pejorative vocabulary's emotional and expressive meaning are determined; the factors of lexical emotional stress appearance and correlation between emotional relationships and certain concepts are defined. The pejorative vocabulary functioning in the language is interpreted as a mechanism of emotions verbalization in language and speech. The article envisages the relationship of the concepts of "emotional" and "expressive" as well as different linguists' thoughts on the functioning of these aspects of the pejorative meaning of the word. The emotional meaning implements appropriate expression of emotions that are caused by the surrounding facts of the material world.*

The semantic category of expressivity is associated with the expressive function of language, which has a certain system of means at different levels of language and is used for its real implementation in speech, and stylistic expressiveness is the phenomenon of speech that is deliberately formed by the author with the help of expressive verbal and stylistic devices.

The analysis of the semantic structure of evaluative statements indicates that contextual functioning of emotional and evaluation subjective vocabulary of negative content is conditioned by the speaker's intentions. An intensive use of the pejorative vocabulary reflects the language preferences of society that seeks to find means of adequate phenomena nomination in the vocabulary. The dependence of the emotional and evaluation vocabulary functioning is defined by extralinguistic factors in particular mentality of the nation, its culture, moral norms, politics and so on. The lexical structure of a language directly reflects the changes occurring in the society. Emotional conceptualization of reality is directly related to national worldview that leaves its mark on the national character and national temperament.

Key words: *pejorative vocabulary, emotionality, expressivity, emotional and evaluation vocabulary, mentality, national-linguistic model of the world.*

Отримано: 12.08.2014 р.

УДК 821.161.2 «18»: 7.035

Новик О.П.

РОМАНТИЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МОТИВУ РАЮ В ПОЕЗІЇ МИХАЙЛА ПЕТРЕНКА

Новик О.П. Романтичне переосмислення мотиву раю в поезії Михайла Петренка. У статті розглянуто переосмислення мотиву раю у віршах українського поета XIX ст. Михайла Петренка в контексті українського романтизму. Простежено основні аспекти переосмислення мотиву, зв'язок з іншими спорідненими мотивами та образами, що є домінуючими у творчості автора. Дослідження мотивів творчості окремих поетів-романтиків уможливлює відтворення цілісної картини художнього світу українського романтизму, виявлення національної ідентичності у доборі метафор при використанні певних мотивів. Поезія Михайла Петренка, з огляду на це, постає багатим матеріалом для інтерпретації традиційних мотивів в українській романтичній поезії.

Ключові слова: *Михайло Петренко, поезія, романтизм, мотив, рай.*

Переосмислення біблійних мотивів раю і божої благодаті в українському романтизмі, як і в європейському, накладалося на потужне підґрунтя християнської традиції в українській літературі. Українські поети-романтики часто зверталися до традиційних мотивів задля наближення свого слова до народної пісні, проте мотив раю не був часто вживаним у творах більшості з них.

Юрій Шерех про розуміння сну в романтизмі писав: "...романтизм був ніщо інше, як нове шукання реалізму. Література перед романтизмом не знала, наприклад, світу снів і видив. Романтизм уважав, що це є вищий реалізм, ніж описувати пласку видиму реальність. Що це сягає глибше в людську душу і в істоту світу" [17, 463]. Можемо, звісно ж, подискутувати з тезою, оскільки світ снів і видив був поширеним у літературі давно, зокрема, і в не дуже віддаленому від романтиків у часі бароковому письменстві. Д. Чижевський писав про "окремий літературний ґатунок" доби Бароко – "О чотирьох послідніх річах чоловіка" (зображення смерті, Страшного Суду, пекла та раю): Смотри, чоловіче, і ужасайся / кожної години смерти сподівайся / Ходить бо тайно, наглядає, / і діл твоїх розсмотряє, / как би ти жив» [14, 9]. Проте романтики також

© Новик О.П.